

Горяга О. В., НУ «ОЮА»

## РЕЛІГІЙНЕ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НИМ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ У XVIII ст.

*В даній статті дається аналіз загальних напрямків релігійного світогляду запорозького козацтва; вивчено ставлення козацтва до церкви та розуміння релігійного способу поведінки.*

Характер церковного будівництва, управління духовною справою і, як наслідок, церковного устрою Запорозьких Вольностей великою мірою визначалися особливостями релігійності населення цього регіону. Особливості складання козацтва, історична традиція, геополітичні і природні умови його існування призвели до складання своєрідного світогляду запорожців, відмінного від будь-якого іншого. Сучасний стан відношення до релігії, релігійне світосприйняття сучасного українського суспільства говорять про необхідність та актуальність звернення до цієї тематики, тому, що історичний досвід, в даному випадку, є найбільш корисним.

Об'єктом даного дослідження є життя та світогляд козаків. Предметом є релігійне світосприйняття та реалізація релігійних норм козаків.

Метою даної статті є дослідження характерних особливостей релігійності козаків. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання:

- окреслити загальні напрямки світогляду запорозького козацтва;
- проаналізувати історичні корені формування православ'я у козаків;
- вивчити ставлення козаків до церкви і розуміння релігійного способу поведінки;

Історія запорозького козацтва має досить солідний історіографічний доробок. В різні часи особливий інтерес дослідників викликали питання військового, адміністративного і особливо господарського устрою Запорозьких Вольностей [6, с. 5]. В світосприйманні запорозького козацтва, що формувалось протягом кількох століть, поєдналися елементи ортодоксального православ'я, українського розуміння християнства, пережитків язичьких вірувань і оригінальних релігійних поглядів, що виникли в самому козацькому середовищі. Тому, не можна вслід за історичною традицією категорично казати про запорожців

ні як про лицарів православної віри, ні як про людей *religionis nullius*, «єретичих синів» [5, с. 146].

Запорожжя знаходилось на перехресті трьох релігій і конфесій – ісламу, православ'я і католицизму. На Запорожжя приходили люди в основному з українських земель, що входили до складу Росії і Польщі. Крім того, історично склалося так, що представники ісламської віри – татари і турки – були ворогами як України, так Росії і Польщі. Вони часто здійснювали набіги на їхні землі і спричиняли значну шкоду населенню. Звичайно, що татари і турки, а разом з ними і їхня релігія не могли не сприйматися запорожцями вороже.

Несприйняття козацтвом католицизму має не такі глибокі історичні корені. Релігійність козаків до кінця XVI ст. проявлялася мало. Це не випадково, бо до 1569 р., тобто до прийняття Люблінської унії, і навіть у перші роки існування Речі Посполитої віротерпимість була однією з характерних рис суспільного життя України. Лише боротьба запорозького козацтва з татарами і турками йшла під релігійними гаслами. З обранням королем Сигизмунда III ситуація значно змінилася. Уряд Речі Посполитої, а слідом за ним і польська шляхта стали вважати православ'я нижчою релігією, чинити перешкоди будівництву православних церков, культовим відправам. В 1596 р. рішенням Брестського собору була ліквідована православна церковна ієрархія. Це викликало опозиційну реакцію з боку православних священників, письменників і полемістів. Але найбільшу небезпеку для уряду Речі Посполитої становило козацтво, яке вже в 1596 р. під час повстання на Іолі з Северином Наливайком громило маєтки прихильників унії, проголосивши гасло захисту православ'я. Козацтво проявило себе захисником православної віри і навесні 1610 р., ставши наперешкоді спробам митрополита Іпатія Потія схилити київське духовенство до унії і підкорити собі місцеві церкви [9, с. 71]. З цього часу захист православ'я для запорожців став означати захист тих прав і свобод, на які вела наступ польська шляхта.

Історія запорозької церкви починається з 1576р., коли поблизу міста Стара Самарь козаки звернули свою увагу на віковий ліс, «дубову товщу», що знаходилася у 26 верстах вище міста, і тут, на великому острові, між рікою Самараю і її рукавом Самарчиком, зробили першу у своїх вольностях, тобто на терені пізніше виниклої Катеринославської губернії, невелику дерев'яну церкву «з шпиталем, звонницею і школою при ній» в ім'я святиителя і великого чудотворця Миколи, надали їй церковне начиння, богослужбні книги, різницю і виписали для нової церкви ієромонахів з київського монастиря, а у 1602р. побудовану церкву перетворили у Самарсько-Миколаєвський-

Пустинний монастир і запровадили у ньому службу по чину грецького Афонського монастиря. З того часу запорозькі козаки, піклуючись про святість православної віри, у різний час протягом усього свого історичного життя збудували у себе біля 47 церков, не рахуючи кількох каплиць, скітів і молитовних ікон [1, с. 110]. І вже з XVI ст., коли було засновано запорозьку церкву у духовному сенсі вона підлягала одному з українських монастирів. Спочатку духовне керівництво здійснював архімандрит козацького Трахтеміровського монастиря. У 50-60 роки XVII ст. цей монастир пограбували й зруйнували польські війська, які придушували народно-визвольні повстання на Правобережній Україні.

Варіант православ'я, що сповідався на Запорожжі, дещо відрізнявся від канонічного, основні риси якого збереглися, зокрема, в Росії. Значно більше схожості козацька релігія мала з віруваннями і обрядовістю населення України. Причиною цього був тісний зв'язок населення Запорожжя з Лівобережною Україною. Саме з її території приходила значна кількість людей до військового товариства, на Лівобережній Україні в багатьох з них залишилися родини, і тому взимку, в мирні часи козаки їздили до своїх домівок. Багато хто із запорожців за власним бажанням або за дорученням Коша відвідував київську консисторію, Межигірський та інші українські монастирі. Значна частина духовенства прибула до Запорожжя саме з Межигір'я, а запорозька старшина підтримувала досить тісні стосунки з українським духовенством. У XVIII ст. було поширене ходіння «мандрівних дяків» з Київської Академії до Запорожжя, які часто влаштовувались при козацьких церквах. Релігійна література до Запорозьких Вольностей надходила, головним чином, з Лівобережної України. Отже, між Лівобережною Україною і Запорожжям існував постійний тісний зв'язок, в тому складі і в релігійній сфері. Тому на території Запорозьких Вольностей православні обряди і традиції мали досить багато спільних рис з тими, що були поширені на Лівобережній Україні. Останні дещо відрізнялись від російських [5, с. 148].

В релігійності запорожців були присутні і елементи вірувань, які в дещо зміненому вигляді збереглися з дохристиянських часів. Відомо, що як в російському, так і в українському варіантах православ'я збереглася велика кількість язичьких вірувань. Вони змінилися, тісно переплелися з християнськими віруваннями, проте, язичькі вірування, які входили до складу релігійного культу запорожців, дещо відрізнялись від російських і українських. У українців, які на протязі століть займалися головним чином землеробством, збереглася велика кількість язичьких вірувань, що найтісніше пов'язані з цією справою.

Отже, в період Нової Січі у запорозьких козаків під впливом всіх цих факторів склалася й існувала оригінальна релігійність, яка відрізнялась від будь-якої іншої [5, с. 151].

В світогляді запорозького козацтва була присутня і віра в прикмети, забобони, виробились своєрідні, характерні лише для нього способи задоволення релігійних потреб і виконання християнських обов'язків. Знаходячись на перехресті трьох конфесій і релігій, Запорожжя з цілого ряду причин традиційно дотримувалось православної віри. Для козаків було характерне досить своєрідне ставлення до церкви і розуміння способу поведінки, який давав можливість замолити гріхи і отримати спасіння. Церкви на Запорожжі, будучи місцем для задоволення християнських потреб, виконували цілий ряд інших функцій. Вони служили підвищенню авторитету запорозької старшини, виступали в якості місця, де козаки отримували словесне катування за скоєні провини, в якому зберігалися клейноди і деякі особисті речі запорожців, біля якого Військо проводило свої ради і зустрічало поважних гостей тощо.

Запорожці, чий життєвий уклад і звичаї багато в чому не відповідали вимогам православ'я до праведників, вважали одним із шляхів до очищення щедрість у відношенні до церков і духовних осіб. Для деяких запорожців було характерним і розуміння подаянь на церкви як покутування невеликих провин і дозволу на здійснення їх у майбутньому. В діях козаків була ще одна особливість: вони любили прикрашати свої церкви, їм подобалось «благолепіє церковне» [6, с. 26]. До того ж, велика частина запорожців, не маючи дружин і дітей, прагнула залишити пам'ять про себе, для чого і дарувала перед смертю на церкву коштовні реліквії, які повинні були нагадувати про свого колишнього господаря, тим більше, що на них містились написи з іменами жертвувачів. Деякі козаки жертвували на храми Божі розповідаючи всім про свій вчинок, що, на думку священників, «яко християнину чинити і іншим дозволяти непотрібно» [8].

Запорозьке керівництво, особливо в період Нової Січі, прагнуло зберегти свою автономію у вирішенні релігійних питань, що стосувались Вольностей Запорозьких. Досягненню цієї мети сприяли ті щедрі дари, які запорожці постійно давали на церкви і на утримання духовенства. Матеріально зацікавлені в підтримці дружніх стосунків із Запорозьким Військом, духовні особи, в тому складі і київські митрополити, досить помірковано ставились до управління Кошем церковною справою на Запорожжі.

Запорожці робили коштовні внески на користь монастирів і церков, що знаходились за межами Вольностей. Подаяння, що козаки давали

на запорозькі церкви, були ще більш щедрими, ніж отримувані духовними особами монастирів і церков поза межами Вольностей. Крім того, що за рахунок Війська були збудовані майже всі запорозькі церкви, козаками була подарована і значна кількість релігійних книг, ікон, хрестів, золотих посудів і багато іншого для своїх храмів Божих.

В період Нової Січі неординарним було не лише ставлення козаків до церков, а й їхні стосунки з духовними особами. На характер цих стосунків великий вплив мала та обставина, що серед духовних осіб, що служили при церквах Запорозьких Вольностей, було багато колишніх козаків. Серед запорожців, у всі часи були люди, які відрізнялись своєю набожністю, постійно відвідували богослужіння, робили пожертви на храми Божі, регулярно ходили до монастирів на послухання. Саме такі особи в багатьох випадках і ставали за власним бажанням і за обранням парафіян священниками при запорозьких церквах. Отримання козаками духовного сану було настільки ординарною подією, що деякі запорожці, що бажали одружитися і в той же час залишитися на Січі, казали що одружуються перед тим, як висвятитися на священника. Так зробив, наприклад, козак Головатий [4, с. 22].

Більшість духовних осіб при запорозьких церквах походила з козаків. І це в той час, коли в інших частинах Київської єпархії «шукачами ієрейських місць» частіше за все були сини духовних осіб [11, с. 401]. Стають зрозумілими ті тісні стосунки, що існували в період Нової Січі між козаками і запорозьким духовенством, а також неординарне розуміння запорозькими козаками специфіки виконання священницьких обов'язків.

Запорожці, часто знаходячись в довгих походах, інколи не мали можливості задовольняти свої духовні потреби за допомогою священників, і тому обов'язки останніх часто виконували самі козаки. Зрозуміло, що це робилося з багатьма відступами від канонічних православних норм, згідно розумінню козаків. Так, запорожці, що вмирили під час походів не маючи поруч себе священників, «сповідалися Богу, Чорному морю і своєму отаману кошовому» [4, с. 262]. Як вважає І. Каганець, це суто аріяньський підхід, згідно з яким кожна щира людина, будучи потенційним сином Божим, вважається священником. З погляду іудохристиянської ересі, козаки взагалі не були християнами, тому їх щедро прикрашали ярликами «відступники», «безбожники», «люди без релігії». Наприклад, московські думні дяки називали їх «людьми без страху божого». А все тому, що козаки, з точки зору І. Каганець, були аріянами, отже для іудохристиян вони були язичниками і еретиками. На його думку, на початку 17 століття Україна стала духовним і організаційним центром світового аріяньства, яке ще називали

соцініанством та антитринітаризмом. Так само аріяньська церква, що існувала на Русі від часу заснування апостолом Андрієм, для іудохристиян була язичництвом, відповідно, язичниками були сам апостол Андрій, а також «Ісус Хрестос» та всі його апостоли. Як не дивно звучить, але це справді так, адже заснований «Ісусом Хрестом» рух за Царство Боже починався в середовищі етносу галілеян. На початковому етапі християн називали галілеянами, тобто носіями галілейської етнічної (язичницької) традиції. Інша справа, що вчення «Ісуса Хреста» є універсальним для всіх етносів (язиків), адже це, по-суті, технологія досягнення щастя. Аріяньство підходить для всіх народів, тому свого часу воно так швидко поширилося на весь світ. Натомість іудохристиянство, яке відразу ж вступало в гострий конфлікт з місцевими віруваннями і звичаями, не мало шансів для поширення, хіба що шляхом брутального насильства. Через це іудохристиянство йшло слідом за арійством і паразитувало на ньому [2].

Нагадаємо, що аріяньство, яке вже з перших століть стало релігією всіх слов'ян, не походить від єгипетського пресвітера Арія. Слово «аріяньство» (віра шляхетних людей, аріїв) – це синонім слову «християнство» (віра досконалих, благих, красивих людей). Слово «аріяньство» застосовувалося для того, щоб чітко відмежуватися від іудохристиянської ересі, яка називала себе «християнством» або «монофізитством». Основою цього способу життя був арійський світогляд у формі аріяньства («арійського християнства»), складовою якого було козацьке характерництво. То ж не випадково, що перші згадки про характерників (15 ст.) збігаються з першими відомостями про застосування глаголиці – «аріяньського письма» – в якості тайнопису. Козаки не називали себе аріянями, тому що вже тоді на аریان (аріохристиян) було надійно причеплено ярлик найбільших і найстрашніших еретиків. Це як сьогоднішній ярлик, що арії – це фашисти, нацисти і взагалі дуже погані люди. Здавалось би, повна маячня, а проте сьогодні жодна партія чи громадська організація в Україні не назве себе арійською, хоча б тому, що її просто не зареєструють. Нинішні українці ще рідко коли відверто називають себе арійцями, але від цього не змінилася арійська сутність українства [2].

Деякі із запорозьких козаків, вирішивши відійти від мирського життя і присвятити себе служінню Богові, уходили в степи і ліси, віддалені від населених місць. Там вони будували невеликі скити і ставили ікони. Звичайно, що такі пустельники не мали духовного сану, і служили Богові згідно власному розумінню. Таке явище отримало назву «дикого поповства», бо, за висловом ченця Леоніда, «запорозькі козаки, що мешкають в степах, по зимівникам, самі собою робились нелюдьми,

часто бувають і попами» [10, с. 49]. Ставлення ж козаків до більшості священників можна охарактеризувати скоріше як рівноправне, ніж шанобливе. Досить часто козаків і духовних осіб пов'язували суто ділові справи. Запорожці, йдучи в походи, інколи доручали священникам зберігати їхні гроші. Багато хто із козаків, не відчувуючи по відношенню до духовних осіб великої поваги, вважали за можливе чинити їм утиски, навіть грабувати і красти їхнє майно. Причинами суперечок між запорожцями і духовенством в багатьох випадках ставали майнові питання і образи, які козаки чинили духовним особам.

Козаки, в більшості випадків з повагою ставлячись до релігійних споруд, інколи порушували правила поведінки в церкві, з'являлись на служби в стані підпитку і навіть вчиняли бійки і кровопролиття в стінах храму. Проте, запорозьке духовенство при можливості прагнуло не звертати уваги на непорядну поведінку парафіян. Така ситуація пояснюється, з одного боку, тим, що більшість духовних осіб на Запорожжі в минулому самі були козаками (і це в той час, коли на Гетьманщині і в Росії посади при церквах займали переважно сини духовних осіб). З іншого боку, запорозьке духовенство прагнуло догодити своїй парафії і досить рідко розпочинало конфлікти з нею з причини своєї матеріальної залежності від військового товариства. Козаки, в свою чергу, відчували велику повагу до деяких представників духовенства. Серед останніх були Кирило Тарловський, Анатолій Мелес, Мельхиседек Значко-Яворський, Володимир Сокальський. Ці особи мали значний вплив на військове товариство, яке слідувало багатьом їхнім порадам. Проте, причиною цього була не стільки повага до духовного сану, скільки яскраві особистості священників, збігання їхніх інтересів з інтересами Війська. Ставлення ж козаків до більшості представників духовенства можна назвати скоріш рівноправним, ніж шанобливим.

Загалом, слід вказати, що запорожці, віддаючи перевагу не суворому дотриманню православної обрядовості, а щирій вірі в Бога, створили досить своєрідні традиції проведення християнських свят і обрядів, виконання християнських обов'язків, ставлення до представників інших національностей, до духовних осіб, релігійних споруд, ікон тощо. Великою мірою на характер релігійної свідомості запорожців вплинули їхні умови життя. Часте перебування у військових походах, майже постійна загроза з боку сусідів викликали, між іншим, появу у козацтва особливого ставлення до зброї, яка використовувалась під час релігійних свят і виконання православних обов'язків; постійна загроза смерті вплинула на зневажливе ставлення козаків до грошей, на розвиток їхніх релігійних почуттів [5, с. 151].

Прагнення козаків до автономії по відношенню до Петербурга і Києва, в тому складі і в релігійних питаннях, призвело до підвищення ролі Коша в управлінні справами Запорозжя. За таких умов запорозьке духовенство не мало реальної влади, крім того, воно матеріально залежало від Війська. Значна частина духовних осіб, що служили при запорозьких церквах, в минулому входила до лав військового товариства. Всі ці фактори відбилися на ставленні запорозького козацтва до духовенства. З ліквідацією Січі була знищена і церковна організація Запорозьких Вольностей. Проте, в релігійності задунайських, чорноморських козаків, населення колишніх територій Вольностей збереглося багато рис світосприймання запорозького козацтва. У задунайців і чорноморців збереглися, хоч і в дещо зміненому вигляді, і риси церковної організації Запорозьких Вольностей. Пояснення цьому слід шукати, зокрема, в давності і міцності запорозьких традицій, які склалися протягом століть і не могли зникнути разом з ліквідацією Запорозьких Вольностей, а також у подібності ряду умов існування чорноморського, задунайського козацтва і запорожців періоду Нової Січі.

В період Нової Січі склалися суперечливі умови для церковного будівництва на Запорозжжі. Факторами, що негативно впливали на цей процес, стали скорочення території Вольностей, випадки зменшення кількості населення внаслідок епідемій, стихійних лих і ведення бойових дій, особливості світосприймання запорожців, що дозволяли задовольняти християнські потреби, не звертаючись до послуг церковних споруд. З іншого боку, одним з результатів політики російського уряду і Коша, спрямованої на колонізацію Півдня України, стала тенденція до зростання населення Вольностей Війська Запорозького, і, як наслідок, збільшення кількості церков, каплиць і скитів на цій території. В зростанні кількості релігійних споруд на Запорозжжі були зацікавлені як Кіш, так і російська адміністрація та духовна влада. Тому в період Нової Січі будівництво храмів Божих велося відносно швидкими темпами. На Запорозжжі, де на момент заснування Підпільненської Січі було близько 14 храмів Божих, на середину 70-х рр. XVIII ст. церкви розташовувались не менше ніж у 35, а каплиці – 19 населених пунктах. Крім того, на території Запорозьких Вольностей існували 1 монастир, 2 скити і 1 молитовна ікона. Найбільша кількість релігійних споруд була розташована в північних районах Запорозьких Вольностей – Самарській, Орільській і Протовчанській паланках, в північній Іастині Кодацької паланки. Це були найбільш заселені регіони Запорозжя. Втім, без релігійних споруд залишалася велика кількість місцевостей Запорозжя, що, однак, в більшості випадків не заважало їх населенню мати можливість задовольняти релігійні потреби.



Для церковного будівництва в період Нової Січі було характерним заснування козаками релігійних споруд за межами Запорозьких Вольностей. Значною мірою це пояснюється політичною ситуацією, яка склалася в другій половині XVIII ст. на Півдні України. Козаки, не погоджуючись зі скороченням території Запорозьких Вольностей, вважали своєю значну частину земель, зайнятих Ново-Сербією, Слов'яносербією і донськими козаками. Тому багато запорожців не залишили ці землі і навіть заснували на них храми Божі.

Характер управління церковною організацією Запорожжя протягом 1734-1775 рр. дещо змінювався. Якщо до переходу козаків під протекцію кримського хана Запорожжя в духовній справі безпосередньо підлягало лише Києво-Межигірському ставропігійному монастирю, а через нього – московському патріарху, то після повернення запорожців у межі Російської імперії воно у вирішенні деяких релігійних питань стало залежати від київських архієпископів (митрополитів). В компетенцію останніх відтепер входило надання дозволу на будівництво і освячення церков на запорозьких землях, рукопокладення духовних осіб, покарання священників, які завинили, видача паспортів для проїзду на Запорожжя за милостинею, деякі інші питання. Проте, запорожці звернулися і до Межигір'я, відновили давні зв'язки і доручили братії монастиря присилати ченців до деяких козацьких церков і Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря. Стосунки з Межигір'ям були відновлені, з одного боку, з огляду на давню традицію, а з іншого – з метою збереження автономії Запорожжя в духовній сфері. Межигірський монастир відновив свою роль «духовного центру» запорожців, до нього стали приходити козаки на богомілля, послухання і постриг в Ієнці; монастир утримував шпиталь для старих і німецьких запорожців; до святої обителі направляли деяких винних у злочинах козаків. Отже, духовне керівництво Запорожжям формально здійснювалося київськими архієпископами (митрополитами) і Києво-Межигірським монастирем, а через них – Святійшим Синодом [5, с. 152].

Київські владика не мали змоги плідно контролювати територію Запорожжя, бо якщо в інших регіонах Київської єпархії були протопопи та намісні правління, які і порядкували поміж духовенством, то на Запорозьких Вольностях тривалий час таких закладів не було. Лише в 1760 р. на Запорожжі було утворене Старокодацьке духовне намісне правління, яке стало своєрідним посередником у взаєминах Коша і київських митрополитів. Намісне правління брало участь у процедурі надання дозволу на будівництво церков, подавало до митрополита відомості про аколітів, яких представляв Кіш для рукопокладення

до запорозьких храмів Божих, брало участь у розв'язанні суперечок козаків і духовних осіб, контролювало виконання запорозьким духовенством розпоряджень київських митрополитів і Синода, звітувало перед митрополитом про стан церкви і духовенства на Запорозжжі.

В 1774 р. духовенство Запорозжжя формально стало остаточно підлеглим київському владиці. Проте, ні київські митрополити, ні Києво-Межигірський монастир, ні Старокодацьке духовне намісне правління в період Нової Січі не лише не стали фактичними керівниками церковною справою на Запорозжжі, але не мали змоги навіть плідно контролювати її, не маючи докладних відомостей про релігійні споруди і духовенство на території Запорозьких Вольностей. Такий стан пояснювався матеріальною зацікавленістю керівництва цих установ у підтримці дружніх стосунків із запорозьким козацтвом.

У період Нової Січі в керівництві релігійними справами Запорозжжя брала участь не лише духовна, а і світська влада, а саме київські генерал-губернатори, гетьман, Малоросійська колегія, Сенат, чий «авторитет» був підтриманий збройною силою, і тому Кіш не мав змоги позбутися їхнього контролю. Втім, вони мали право вирішувати лише досить обмежене коло питань, пов'язаних з духовним життям, тому не могли поставити під свій повний контроль церковну справу на Запорозьких Вольностях.

Отже, провідну роль у керівництві духовним життям Запорозжжя протягом всього існування Нової Січі продовжував відігравати Кіш. Саме від нього значною мірою залежало вирішення питання про заснування релігійних споруд на Запорозжжі, призначення і зміщення духовних осіб, заборона і дозвіл збирання милостині на території Запорозьких Вольностей, судочинство над духовенством, контроль за діяльністю Старокодацького духовного намісного правління, начальника запорозьких церков, контроль за господарською діяльністю запорозького духовенства тощо.

Характер церковного будівництва, управління духовною справою і в цілому церковного устрою Запорозьких Вольностей великою мірою визначався релігійною свідомістю запорозьців. Запорозжжя традиційно дотримувалось православ'я, тому значна частина вірувань і обрядовості козацтва співпадала з тими, що були поширені в Росії. Разом з тим, запорозжці, маючи тісні зв'язки з Гетьманщиною, сприйняли звідти велику кількість рис релігійності, відмінних від російських. Зокрема, козаки не надавали великого значення дотриманню всіх умовностей православної обрядовості, не доходили у вшануванні ікон до «ідолопоклонства», вважали, на відміну від росіян, великими свята Покрови Пресвятої Богородиці і архістратига Михаїла. Запорозьке

духовенство досить вільно тлумачило написане в релігійних книгах, прагнуло, щоб зміст проповідей був зрозумілий парафіянам. Втім, специфіка складання козацтва, образ його життя, пов'язаний з постійною загрозою смерті і частим веденням бойових дій призвели до появи у запорожців рис релігійності, відмінних від тих, що були притаманні населенню Гетьманщини. Значно вплинуло на формування особливостей релігійної свідомості козацтва і прагнення Коша до збереження автономії Запорозжя в ставленні до Києва і Петербурга. В результаті у запорожців склалися оригінальні традиції проведення християнських свят і виконання релігійних обрядів (під час яких зброя використовувалася так широко, що можна говорити про своєрідний «культ зброї», що склався на Запорозжі), вшанування святих та ікон, ставлення до представників різних національностей, релігій і конфесій, до релігійних споруд і духовенства [6, с. 52].

Приймаючи до своїх лав людей різної національної приналежності, військове товариство вимагало від них сповідання православ'я. Втім, умова сповідання православної віри переселенцями до Запорозжя була досить формальною, бо не було потрібним представляти ніяких документів, що підтверджували б належність до православ'я. Достатньо було словесної заяви. Запорозці, прийнявши до своїх лав перехрещених представників інших релігій і конфесій, не чинили їм ніяких утисків, і ті мали змогу отримати керівні посади у Війську.

Як вказує І. Лиман, запорожці досить оригінально ставилися до церковних споруд і до виконання правил поведінки в храмах Божих. Жертвуючи великі кошти на церкви, козаки інколи вважали за можливе вільно поводити себе в Божих храмах, порушуючи загальноприйняті норми. Неординарним було і ставлення запорожців до представників духовенства. Значною мірою воно було обумовлено, по-перше, тим, що більшість духовних осіб, які служили при запорозьких церквах, в минулому були козаками, а по-друге, матеріальною залежністю духовенства від «ласки» військового товариства [5, с. 152].

Після скасування Нової Січі не зникли риси релігійної свідомості козацтва, їхнього церковного устрою. Вони збереглися у задунайського, чорноморського козацтва, населення колишньої території Запорозьких Вольностей. Ці риси збереглися завдяки міцній традиції, що складалася протягом століть, а також схожості деяких умов існування вищезгаданих груп з умовами часів Нової Січі. В той же час збереглися саме ті риси релігійної свідомості і церковної організації запорожців, які відповідали вимогам життя задунайців, чорноморців і населення Півдня України.

*Бібліографічний список*

1. Анцишкін І. Запорозька Січ і Межигірський монастир / І. Анцишкін // Сбірник наукових праць молодих вчених та аспірантів». – К., 2001. – Т. 6. – С. 109 – 117.
2. Каганець І. Немирич Ю. – лідер аріянства, полковник Богдана Хмельницького / І. Каганець // <http://sd.org.ua>
3. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Киевская Старина. – 1899. – № 3. – С. 397-423.
4. Мандрика М. Останні часи Січі Запорозької і початок козацького війська чорноморського / М. Мандрика. – Катеринодар, 1919. – 64 с.
5. Лиман І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей ( 1734-1775) / І. Лиман. – Запоріжжя, 1998. – 180 с.
6. Олійник О. Л. Запорізький зимівник / О. Л. Олійник. – Запоріжжя, 1997. – 64 с.
7. Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Днепропетровск, 1991. – 62 с.
8. ЦНБ НАН України. Інститут рукописів. Ф. II, спр. 6369.
9. Шербак В. Козацтво і православ'я / В. Шербак // Київська старовина. – 1993. – № 5. – С. 71-76.
10. Эварницкий Д. И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750-1751 г. / Д. И. Эварницкий. – Екатеринослав, 1915. – 104 с.
11. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 592 с.

*В данной статье дается анализ общих направлений религиозного мировоззрения запорожского казачества; изучено отношение казачества к церкви и понимание религиозного способа поведения.*

*In this article the analysis of general directions of world view of the Zaporizhzhya cossacks is given; attitude of cossacks toward a church and understanding of religious method of conduct is studied.*

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2012